

Дметерко Н. В.*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри практичної психології
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»***Шайда О. Г.***кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри медико-біологічних основ охорони життя
та цивільного захисту
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»*

ГЛИБИННЕ ПІЗНАННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ПРОБЛЕМИ ЯК УМОВА САМООРГАНІЗАЦІЇ РЕФЛЕКСИВНОГО МИСЛЕННЯ

DEEP COGNITION OF A PERSONALITY PROBLEM AS A CONDITION FOR SELF-ORGANIZATION OF THE SUBJECT'S REFLEXIVE THINKING

Стаття розкриває значення пізнання особистісної проблеми для розвитку рефлексивного мислення особи на засадах самоорганізації. Дослідження розвитку рефлексивного мислення особи, презентоване у цій статті, спирається на основні положення психодинамічного підходу, який розвивається у дослідженнях академіка НАПН України Т.С. Яценко та її послідовників. Проаналізовано категорії «інтелектуальна проблема» та «особистісна проблема». Особистісна проблема становить окремий клас проблем в психології мислення. Феномен «особистісна проблема» в науковій літературі конкретизується як «внутрішній конфлікт», «особистісна амбівалентність», «життєва проблема» та ін. Встановлено, що особистісна проблема характеризується наявністю внутрішньо-психічного протиріччя між різноспрямованими тенденціями, мотивами, бажаннями людини.

Із позицій психодинамічного підходу особистісна проблема розглядається як стабілізована внутрішня суперечність психіки, що детермінована глибинно-психологічними тенденціями. Психодинамічний підхід акцентує увагу на механізмах, які унеможливають самостійне усвідомлення особистісної проблеми – психологічних захистах.

Дослідження розвитку рефлексивного мислення особи здійснювалось у процесі глибинної психокорекції за методом активного соціально-психологічного пізнання (АСПП). У дослідженні розвитку рефлексивного мислення враховано положення синергетики про процеси самоорганізації в складних нелінійних системах. Згідно із синергетикою початок самоорганізації пов'язаний із втратою системою стійкості.

Показано, що в процесі глибинно-психологічного пізнання особистісної проблеми задаються умови для розвитку рефлексивного мислення на засадах самоорганізації. Це пов'язано з ослабленням інтегративної дії психологічних захистів, що призводить до порушення стану внутрішньо-психічної рівноваги, дезінтеграції психіки. Сутнісною особливістю дезінтеграції у психокорекційному процесі є її позитивний характер, що сприяє підтриманню емоційного оптимуму його учасників та визначає нові можливості розвитку рефлексивного мислення на засадах самоорганізації.

Ключові слова: внутрішньо-психічне протиріччя, самоорганізація, психологічні захисти, глибинна психокорекція, позитивна дезінтеграція психіки.

The article reveals the importance of cognition of a personal problem for the development of a subject's reflexive thinking based on self-organization. The study of the development of reflexive thinking, presented in this article, is based on the main provisions of the psychodynamic approach, which is worked out in the researches of academician of the NAPN of Ukraine T.S. Yatsenko and her followers. Categories "intellectual problem" and "personality problem" were analyzed. Personality problem is a separate class of problems in the psychology of thinking. The phenomenon of "personality problem" in scientific sources is concretized as "inner conflict", a "personal ambivalence", a "life problem", and more. It has been established that the personality problem is characterized by the presence of an internal-psychic contradiction between multidirectional person's tendencies, motives and desires.

According the psychodynamic approach personality problem is considered as the stabilized internal contradiction psyche, which is determined deep-psychology trends. Psychodynamic approach focuses on mechanism, which blocks self-awareness of personality problem. It's psychological defenses.

The study of the development of person's reflexive thinking was carried out in the process deep psychocorrection by the method active social-psychological cognition (ASPC). When studying the development of reflexive thinking, the provisions of synergetic on the processes self-organization in complex nonlinear systems were taken into account. According synergetic, the beginning of the self-organization is associated with a loss of stamina by the system.

It is shown that in the process of deep psychological cognition personality problem, conditions are created for the development of reflexive thinking on the base self-organization. It is connect with weakening of the integrative effect of psychological defenses, which leads to a violation of the state internal mental balance, disintegration of the psyche. An essential feature of disintegration in the deep psycho-correction is its positive character. This help maintain the emotional optimum of its participants and determines new opportunities for the development of reflexive thinking based on self-organization.

Key words: internal-psychic contradiction, self-organization, psychological defenses, deep psychocorrection, positive disintegration of the psyche.

Постановка проблеми. У сучасній психологічній науці спостерігається зміна уявлень про розвиток як лінійний, односпрямований процес. Науковці все більше говорять про саморозвиток та самодетермінацію як нові тенденції в розумінні функціонування та змін психіки як відкритої системи. Це, у свою чергу, визначає необхідність переосмислення умов та чинників розвитку психічних процесів, зокрема мислення та рефлексивного мислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичний огляд наукових джерел засвідчує увагу науковців до рефлексивної проблематики. Поняття «рефлексивне» застосовується для характеристики мислення в його традиційному розумінні, яким є опосередковане та узагальнене пізнання дійсності, розв'язання певного класу задач і проблем, що супроводжується зверненістю на власні способи дій, відображенням власного психічного стану [7].

У дослідженні розвитку рефлексивного мислення одним із провідних є принцип детермінізму, згідно з яким внутрішні умови та закономірності пізнавальної діяльності розглядаються у зв'язку із зовнішніми об'єктивними умовами. Серед зовнішніх умов мисленнєвої діяльності провідне місце займає проблема (задача) Під проблемною ситуацією розуміють ситуацію, що містить ланцюги чи елементи, які є невизначеними, яка передбачає щось нерозкриті в ній. Уже поняття «проблема» вказує на існування «пустот», а мислення в процесі її розв'язання спрямоване на їх заповнення, пошук невідомого [8].

Аналіз наукових джерел показав, що в центрі наукових інтересів дослідників як об'єкт мислення переважно знаходилась інтелектуальна проблема [1; 7; 8]. Відповідно до її основних характеристик розглядався і процес розвитку мислення суб'єкта.

Особистісна проблема становить окремий клас проблем у психології мислення. Основним критерієм для розмежування інтелектуальних та особистісних проблем є зміст проблемної ситуації. За інтелектуальної проблеми предмет розмірковувань (математичний, фінансовий та ін.) домінує та підпорядковує собі логіку мисленнєвого процесу. У випадку особистісної проблеми на перший план виходять способи подолання важких подій, переживань, з якими зіштовхується людина [9]. Поняття «особистісна» вказує, що питання, які виникають, є індивідуалізованими, а пошук на них відповіді має значення, перш за все, для самої людини, для її професійного та особистісного розвитку, актуалізації рефлексивного мислення.

Особистісна проблема в наукових джерелах конкретизується як «внутрішній конфлікт» (З. Фрейд, А. Фрейд, Х. Гартманн та ін.); когнітивний дисонанс (Л. Фестінгер); розщеплене Я (Р. Ленг), особистісна амбівалентність (Т.М. Зелінська); «життєва проблема» (В.Г. Панок, Н.В. Чепелева), дисгармонійна особистість (Т.М. Титаренко) та ін.

Т.М. Зелінська вводить поняття «особистісна амбівалентність» для позначення протилежних сторін, мотивів, емоцій. Дослідниця визначає особистісну амбівалентність у юнацькому віці як властивість внутрішнього світу особистості, яка виявляється в супро-

тиві позитивних і негативних сторін мотивації афіліації, соціальної фрустрованості, поведінки, інтегрального Я й дезінтегрального Я до одного об'єкта, що переживається у двовимірності актуального і потенційного чи в одновимірності лише актуального [4].

Особистісна проблема, яка презентована в різному термінологічному оформленні в наукових джерелах, характеризується наявністю внутрішнього протиріччя між різноспрямованими тенденціями, мотивами, бажаннями людини. В.Г. Панок зазначає: «Життєва проблема – це стан протиріччя між намірами, бажаннями та уявленнями людини і реальними результатами її поведінки або обставин, в яких вона відбувається» [6, с. 147].

Психодинамічний підхід акцентує увагу на глибинно-психологічних чинниках, що породжують особистісну проблему (внутрішню суперечливість психіки). Із позицій психодинамічного підходу особистісна проблема (об'єктивна дезінтеграція психіки) розглядається як стабілізована внутрішня суперечність психіки, що детермінована глибинно-психологічними тенденціями, яка не піддається самостійному раціональному пізнанню [10].

Отже, інтелектуальна проблема, яка розглядається в психологічній науці, і особистісна проблема становлять різні види невизначеності та протиріччя.

У наукових джерелах розвиток рефлексивного мислення традиційно розглядають в умовах розв'язання проблемно-конфліктних ситуацій, навчальних завдань і інтелектуальних проблем. На периферії уваги науковців залишився феномен особистісної проблеми під час дослідження розвитку рефлексивного мислення особи.

Мета статті – розкрити значення глибинно-психологічного пізнання особистісної проблеми для розвитку рефлексивного мислення особи на засадах самоорганізації.

Виклад основного матеріалу. Дослідження розвитку рефлексивного мислення особи, презентоване у цій статті, спирається на основні положення психодинамічного підходу, який розвивається в науковій школі академіка НАПН України Т.С. Яценко [10]. Методологія психодинамічного підходу містить сукупність правил та принципів організації глибинного пізнання феномену цілісної психіки у взаємозв'язку сфер свідомого і несвідомого.

При дослідженні розвитку рефлексивного мислення було враховано ідеї синергетики про процеси самоорганізації в складних нелінійних системах (Г. Хакен, І. Пригожин, І. Стернберг та ін.). Спираючись на положення синергетики, ми виходили із уявлення про розвиток рефлексивного мислення як процес його самоорганізації, «у ході якого створюється, відтворюється або вдосконалюється організація складної динамічної системи» [2].

Зовнішнім чинником розвитку рефлексивного мислення розглянуто глибинну психокорекцію за методом активного соціально-психологічного пізнання (АСПП). Глибинна психокорекція асимілює практику психоаналітичного підходу, гуманістичного підходу, трансперсонального підходу, когнітивної психотера-

пії та ін. На відміну від психоаналітичної терапії, яка у своєму ортодоксальному варіанті скерована на лікування невротичних розладів, глибинна психокорекція орієнтована на роботу зі здоровими людьми.

Глибинна психокорекція, що є різновидом групових форм психокорекції, з одного боку, має специфічні особливості, що для них притаманні, такі як: груповий вплив, наявність групової динаміки, емоційна підтримка групою її учасників, забезпечення конструктивного зворотного зв'язку. З іншого боку, глибинна психокорекція за методом АСПП має сутнісні відмінності від інших видів групової психокорекції, зокрема соціально-психологічного тренінгу (СПТ). Глибинна психокорекція скерована на реалізацію пізнавальної мети – пізнання феномену психічного в його цілісності та взаємозв'язку сфер свідомого і несвідомого.

Дослідження розвитку рефлексивного мислення проводилось у взаємозв'язку з пізнанням особистісної проблеми (внутрішньо-психічного протиріччя) у процесі глибинної психокорекції.

Особистісна проблема (внутрішня суперечливість психіки) є результатом порушення балансу між тенденціями психіки («до життя – до психологічної смерті»), внаслідок чого в життєвій активності суб'єкта починає переважати тенденція «до психологічної смерті». У дослідженнях Т.С. Яценко описано чотири універсальні конкуруючі тенденції психіки: «до сили» та водночас «до слабкості»; «до людей – від людей», «до життя – до психологічної смерті», «до самопокарання (за яким стоїть араїчний спадок – вина) та водночас відчуття «без вини винний». Різностямованість даних тенденцій породжує особистісну проблему (внутрішню суперечливість психіки). Мортидні вияви, які є наслідком особистісної проблематики суб'єкта, маскуються захисною системою, когнітивною основою якої є умовні цінності. Умовні цінності, що формуються в інфантильний період життя людини під впливом цінностей значимих дорослих, є засобом виправдання, захисної аргументації причин власних дій відповідно до соціальних норм і правил [10].

Свідченням особистісної проблеми є деструкції спілкування, неконструктивні способи взаємодії з оточуючими. Деструктивні імпульси, які мають місце за наявності особистісної проблеми, можуть спрямовуватись як на інших людей – агресія, так і на саму людину, що знаходить вияв в таких явищах, як самодепривація [10], мазохізм, аутоагресія.

Аналіз емпіричного матеріалу дозволяє виділити такі внутрішньо-психічні суперечності між: мотивацією досягнень і мотивацією уникнення невдачі; залежністю від батьків і водночас прагненням сепаруватися від них; тенденцією «в утробу» та тенденцією «до самонародження»; відчуженням батьків та ідентифікацією з ними; амбівалентністю ідентифікації; дезінтеграцією інтелектуальної та особистісної сфер; почуттям меншовартості та ідеалізацією «Я». Вищезазвані протиріччя є проявами базального конфлікту між тенденцією «до життя» і тенденцією «до психологічної смерті», що є притаманним для особистісної проблематики [3].

Особистісна проблема незмінно пов'язана з феноменом психологічного захисту. Психологічний захист є механізмом, який, з одного боку, детермінує утворення особистісної проблеми, а з іншого – суб'єктивно зінтегрує психіку, маскуючи внутрішню суперечливість психіки (об'єктивну дезінтеграцію) на засадах викривлень у відображенні дійсності [10]. Психологічні захисти, дія яких спрямована на зменшення чи усунення будь-яких змін, що загрожують цілісності та стійкості психічного функціонування індивіда, порушують обробку інформації як на етапі збору (що має вияв в селективності сприймання, вибірковості уваги), так і на етапі її переробки та внутрішньої інтерпретації.

З огляду на вищезазвані закономірності психіки розвиток рефлексивного мислення у процесі глибинного пізнання особистісної проблеми набуває власної специфіки. Розвиток рефлексивного мислення не передбачає опанування єдиним алгоритмом дій розв'язання навчальних завдань, а полягає, перш за все, у пізнанні внутрішніх тенденцій психіки, різностямованість яких породжує особистісну проблему.

У процесі глибинного пізнання особистісної проблеми об'єктивуються протиріччя в емпіричному матеріалі респондента, самостійна рефлексія яких унеможливлена внаслідок дії психологічних захистів. Об'єктивізація протиріччя здійснюється у процесі глибинно-корекційного діалогу за допомогою засобів візуалізованої репрезентації (авторські та неавторські психорисунки, предметні моделі та ін.), що актуалізує процеси рефлексії та переосмислення. Адже процес мислення породжується наявними в проблемній ситуації суперечливими даними й спрямований на їх «зняття» [8]. Проблемність як психологічна умова породження мислення не є ззовні заданою, а зумовлена глибинно-корекційним процесом, в ході якого об'єктивуються протиріччя в емпіричному матеріалі його учасників, що робить їх доступним для аналізу та рефлексії.

Вище відмічався зв'язок особистісної проблеми з психологічними захистами, що є механізмами, які забезпечують суб'єктивну зінтегрованість психіки за наявності її об'єктивної дезінтеграції [10]. Психологічні захисти становлять сукупність дій, спрямованих на зниження тривоги та збереження позитивного образу Я. Захисні механізми забезпечують підтримання стану внутрішньо-психічної рівноваги, цілісності «Я», породжуючи при цьому викривлення у відображенні дійсності.

У процесі пізнання особистісної проблеми задаються передумови для розвитку рефлексивного мислення на засадах самоорганізації. Самоорганізація – це процес, у ході якого створюється, відтворюється або вдосконалюється організація складної динамічної системи [2]. Згідно із синергетикою самоорганізація відкритих нелінійних систем є можливою внаслідок втрати системою стійкості, порушення динамічної рівноваги системи. Подальший розвиток пов'язаний зі зниженням рівня стабільності раніш стабільної системи, внаслідок чого виникає можливість різних шляхів розвитку [5].

Спираючись на теоретичні положення психодинамічного підходу та синергетики, механізмом, який уможлиблює самоорганізацію рефлексивного мислення, ми вважаємо ослаблення дії психологічних захистів у процесі глибинного пізнання особистісної проблеми. Це призводить до порушення стану внутрішньо-психічної рівноваги, дезінтеграції психіки.

Традиційно дезінтеграцію ототожнюють з негативними процесами. Сутнісною особливістю дезінтеграції у психокорекційному процесі є її позитивний характер, що дозволяє упередити актуалізацію захисних реакцій у учасників та визначає нові можливості розвитку рефлексивного мислення.

Позитивний характер дезінтеграції психіки як стан внутрішньої невірноваженості актуалізує процеси переосмислення та рефлексії.

Самоорганізація рефлексивного мислення, як впорядкування елементів в його структурі, стає можливою внаслідок дезінтеграційно-інтеграційних механізмів індивідуально-особистісних змін учасників глибинної психокорекції. Динаміка індивідуально-особистісних змін учасників глибинної психокорекції характеризується переходами від часткової позитивної дезінтеграції психіки до часткових вторинних інтеграцій психіки [10]. Ці механізми характеризуються зміною стану нестійкості (дезінтеграція) станом стійкості (інтеграція).

Ослаблення дії психологічних захистів актуалізує процеси рефлексії та переосмислення, що призводять до подальшої самоорганізації рефлексивного мислення. По мірі втрати системою стійкості відкриваються декілька можливих гілок (варіантів, напрямів) розвитку, вихід системи на власну траєкторію розвитку [5]. У зв'язку із цим розвиток рефлексивного мислення у процесі пізнання особистісної проблеми набуває індивідуальних особливостей.

Умови для розвитку рефлексивного мислення у процесі пізнання особистісної проблеми забезпечено методами глибинної психокорекції, зокрема діалогічною взаємодією в системі «психолог-респондент». Діалог у глибинній психокорекції має власну специфіку, як за змістом висловлювань психолога і респондента, так і за предметом, відносно якого розгортається їх взаємодія. Діалогічна взаємодія психолога з респондентом у глибинному пізнанні характеризується багаторівневістю, розлогістю

в часі, порційністю відповідно до вимог позитивної дезінтеграції психіки та її вторинної інтеграції на більш високому рівні психічного розвитку суб'єкта [10].

Глибинна психокорекція за варіативності методик ініціює динамічні процеси мислення, що призводять до його подальшої самоорганізації. Розвиток рефлексивного мислення здійснюється не автоматично, а є залежним від організації глибинно-психологічного пізнання, перш за все, відповідності законам позитивної дезінтеграції психіки та вторинної її інтеграції на більш високому рівні розвитку, єдності діагностики і корекції. Самоорганізація у сфері рефлексивного мислення полягає в розширенні можливостей самопізнання та зростанні реалістичності у відображенні дійсності, що стає можливим внаслідок відновлення інформаційного обміну між свідомою та несвідомою сферами психіки.

Висновки. Вищепредставлений матеріал розкриває значення глибинного пізнання особистісної проблеми для розвитку рефлексивного мислення особи. Особистісна проблема (внутрішня суперечливість психіки), яка утворюється в інфантильний період життя, характеризується різноспрямованістю внутрішніх тенденцій психіки («до життя» і «до психологічної смерті»). Складність їх самостійного усвідомлення та рефлексії зумовлена дією психологічних захистів, які суб'єктивно інтегрують психіку на засадах викривлень.

Уведення в науковий обіг дослідження категорії «особистісна проблема» (внутрішньо-психічна суперечливість психіки) визначає новий погляд на «проблему» як центральну категорію психології мислення, а також зосереджує увагу на психологічних захистах, що породжують суб'єктивізм психічного відображення. Унаслідок дії психологічних захистів «суб'єкт-суб'єктна» взаємодія відображається викривлено, відповідно до потреб «ідеалізованого Я». У зв'язку із цим розвиток рефлексивного мислення у процесі пізнання внутрішньої суперечливості психіки передбачає ослаблення інтегративної дії психологічних захистів, нівелювання викривлень. Це зумовлює стан нестійкості, порушення внутрішньо-психічної рівноваги. Останнє актуалізує процеси рефлексії та переосмислення, ініціює процеси самоорганізації рефлексивного мислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Балл Г.А. Теория учебных задач. Москва : Педагогика, 1990. 183 с.
2. Интернет-версия издания: Новая философская энциклопедия: в 4 т. / Ин-т философии РАН ; Нац. обществ.-науч. Фонд. Москва : Мысль, 2000–2001. URL: <http://iph.ru/print.htm>.
3. Дметерко Н.В. Развитие рефлексивного мышления у процессе глубинного познания личностной проблемы. *Научный вестник Херсонского государственного университета. Серия: Психологические науки*. Херсон. 2018. Выпуск 5. С. 89–94.
4. Зелінська Т.М. Психологія особистісної амбивалентності в юнацькому віці : автореферат .....д-ра психол. н. : 19.00.07 : «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2014. 44 с.
5. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Законы эволюции и самоорганизации сложных систем. Москва : Наука, 1994. 236 с. (Серия «Кибернетика – неограниченные возможности и возможные ограничения»).
6. Панок В.Г. Практична психологія. Теоретико-методологічні засади розвитку : монографія. Чернівці : Технодрук, 2010. 486 с.
7. Развитие основ рефлексивного мышления школьников в процессе учебной деятельности / под ред. В.В. Давыдова. В.В. Рубцова. Москва : Психологический институт, Российская академия образования, 1995. 228 с.
8. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : Питер, 2004. 713 с.
9. Спиридонов В.Ф. Психология мышления: Решение задач и проблем : учебное пособие. Москва : Генезис, 2006. 319 с. (Серия «Учебник XXI века»).
10. Яценко Т.С., Глузман А.В. Методология глубинно-коррекционной подготовки психолога. Днепропетровск : Инновация, 2015. 394 с.